

IV. ПЕРЕДОВИЙ ДОСВІД ОРГАНІЗАЦІЇ УНІВЕРСИТЕТСЬКОЇ ОСВІТИ: ЗАРУБІЖНІ І ВІТЧИЗНЯНІ ПРАКТИКИ

Олена ІЛЬЧЕНКО

ПОДОЛАННЯ БЕЗПРИТУЛЬНОСТІ НА ПОЛТАВЩИНІ (З ДОСВІДУ В. КОРОЛЕНКА, Ф. ІВАНОВА, А. МАКАРЕНКА)

Захист прав та інтересів дітей і молоді – одна з основних ознак правової демократичної держави. Збереження фізичного, психічного й соціального здоров'я підростаючого покоління виступає в зв'язку з цим першочерговим соціально-педагогічним завданням українського суспільства. Його вирішення детермінується державно-освітніми документами і позитивними соціальними зрушеннями у житті нашої країни. Все ж проблема соціальної незахищеності, зокрема дитячої безпритульності загострюється. У листопаді 2019 р. Дитячий фонд ООН ЮНІСЕФ встановив, що кількість безпритульних дітей, віком від 10 до 19 років, в Україні становить близько 150 – 180 тисяч; за неофіційною статистикою їх від мільйона до двох. Найбільшу кількість безпритульних зареєстровано у Волинській, Житомирській, Миколаївській, Полтавській, Чернівецькій областях і м. Києві. Серед названих областей – Полтавська, де ще в 20 – 30-і рр. минулого століття склався унікальний досвід виховання дітей-безпритульників.

У зазначений період м. Полтава і райони області приймали понад 10 тис. безпритульних дітей з Поволжя, Москви, Петербурга, незважаючи на те, що в регіоні нараховувалося 36 тисяч місцевих дітей-безпритульників. На подолання безпритульності були підняті заклади соціального виховання, державні структури, громадські організації. У практиці педагогів Полтавщини – Ф. Іванова, А. Макаренка, Х. Савченко, Л. Чуенко та ін., громадських і державних діячів – С. Векселя, В. Короленка, С. Короленко, К. Ляховича та ін. був накопичений новаторський досвід виховання дітей-безпритульників, що за своєю результативністю не має аналогів у світовій практиці.

Його значення в сучасних умовах актуалізується, свідченням цього є нагальні соціально-педагогічні суперечності: між активними демократичними й правовими процесами в країні і наявністю значної кількості соціально не захищеної молоді; між зростанням у вихованні новаторських ідей та технологій і відсутністю дієвих засобів попередження й ліквідації в країні безпритульності. Успішному їх подоланню буде слугувати дослідження теорії і практики виховання дітей-безпритульників на Полтавщині, що до цього часу залишається не вивченим і науково не узагальненим.

Аналіз наукових джерел засвідчив звернення до проблеми безпритульності вчених і практиків, представників педагогічної, психологічної, юридичної, історичної наук. Загальні теоретико-методологічні основи безпритульності обґрунтовано в працях П. Блонського (доведено нежиттєздатність теорії моральної дефективності неповнолітніх, визначено фактори соціального розвитку особистості); Г. Ващенко (розкрито загальні закономірності виховної роботи з контингентом соціально не захищених дітей і підлітків, виявлено причини появи безпритульності); А. Макаренка (обґрунтовано поняття безпритульності, розроблено новаторську систему роботи з безпритульними дітьми та методику виховання в колективі); Н. Крупської, А. Луначарського (розкрито принципи колективізму шкільного життя, політехнізму трудової школи); зміст виховної діяльності в дитячих установах висвітлено в працях О. Бляха, О. Клімова, Маро (М. Левітіної), О. Яковенко та ін. (трудове, моральне, фізичне виховання та оздоровлення дітей); досвід педагогічної роботи установ соціального виховання, державних структур і громадських організацій показано в дослідженнях

В. Виноградової-Бондаренко, Ф. Іванова, С. Коваленко, С. Сумного, С. Чеха та ін.; історію подолання безпритульності в Україні, роль надзвичайних органів боротьби з дитячою безпритульністю, значення в цій роботі комуністичної партії, уряду та комсомолу висвітлено в працях О. Гусака, І. Діптан, А. Зінченко, І. Коренева, В. Чуб та ін. Психологічні основи проблеми досліджували – Л. Виготський, А. Залкінд; соціально-правовий захист неповнолітніх – М. Гернет, В. Рубінштейн. Дослідники-полтавці Н. Кочерга, Л. Крамущенко, М. Пашко, В. Ревегук, Н. Тарасевич та ін., розглядаючи важливі аспекти історико-педагогічного краєзнавства регіону, також торкалися дитячої безпритульності.

Отже, у нашому дослідженні ознайомлюємо читачів із досвідом роботи з виховання безпритульних дітей та підлітків відомих полтавців 20 – 30-х рр. минулого століття – Володимира Короленка, Федора Іванова, Антона Макаренка.

Володимир Галактіонович Короленко – відомий письменник, педагог, громадський діяч з ім'ям якого пов'язано створення і діяльність добровільного благодійного товариства «Ліга порятунку дітей». Метою цієї організації було врятування безпритульних маленьких полтавчан та дітей-біженців із голодуючих регіонів Росії. Це здійснювалося шляхом проведення багатьох заходів, серед яких чільне місце посідало відкриття мережі виховних установ.

Так у листопаді 1919 р. Володимир Галактіонович на конференції Ліги порятунку дітей висловив ідею створення сільськогосподарської дитячої колонії. Пропозиція була підтримана. Новий виховний заклад назвали ім'ям письменника-гуманіста В. Короленка. Він же сформулював і два основних принципи, які взяли на озброєння вихователі колоній: по-перше, пріоритетність праці, причому праці продуктивної, тобто такої, що створює ті чи інші цінності й має перевиховуючий потенціал; по-друге – організованість колективу як провідного фактора виховання дітей-безпритульників.

Колонія ім. В. Короленка розпочала свою діяльність у грудні 1919 р. На цей час у дитячому закладі нараховувалося 25 безпритульників. Становлення й діяльність колонії ім. В. Короленка відбувалися в надзвичайно важких соціальних умовах (низький рівень матеріального забезпечення, наявність розумово відсталих дітей, постійна плінність дитячого контингенту, недостатня кількість та некваліфікованість педагогів). З існуючих у нас інформаційних матеріалів дізнаємося, що перший завідувач (прізвище його в документі не зазначається) через рік після організації дитячої установи помер [7].

З 1921 р. з вихованцями почав працювати «другий, талановитий педагог Б.» (у матеріалах статті С. Сумного, написаній у 1928 р. [7] прізвище цього керівника повністю не вказується; а в статті «Послідовник В. Короленка в соціальному захисті дітей», надрукованій у 2000 р. [3], Л. Крамущенко називає прізвище відомого на той час у Полтаві педагога П. Бардакова). Через принципові суперечки щодо організації виховного процесу із короленківцями завідувач покидає колонію, «залишивши дітей на робітника, куховарку і прачку».

Лише в листопаді 1922 р. на посаду завідувача колонії було призначено Федора Даниловича Іванова. Федір Іванов за професією лікар: закінчив психоневрологічний інститут ім. В. Бехтерева в Петербурзі. Як зазначають дослідники його творчості, зокрема Л. Крамущенко, Н. Таценко, це був прекрасний знавець дитячої психології, надзвичайно добра, м'яка, але водночас із твердою волею людина, яка володіла різнобічними знаннями, мала літературні та акторські здібності. Збереглися спогади про нього журналіста С. Сумного: «Я дивлюся на обличчя Федора Даниловича. Голова посивіла в колонії ... Типове обличчя російського інтелігента. Гарне, з м'якими рисами обличчя, із чесними очима, які прямо дивляться крізь скельця пенсне. Такі обличчя були, вочевидь, у тих учителів, які кидали вигідну службу в місті і йшли на село» [7, с. 41].

Більше 10 років Ф. Іванов завідував цим закладом, втілюючи настанови В. Короленка щодо пріоритетності праці як засобу виховання молоді та організованості

колективу, його самоврядування. У 1925 р., за наслідками інспекційних перевірок, виховну колонію було включено до системи дослідних установ Наркомосу України [3]. Популярності Ф. Іванова сприяли його публікації в часописі Головоцвику Наркомосу «Детский дом» («Наше самоуправление», «Опыт организации детского досуга», «Колония и местное население» (1929. – № № 1 – 3); «Религиозны ли наши дети?» (1930. – № № 2 – 3) та в збірнику методичних матеріалів «Дитяче містечко» («Основные моменты в организации сельскохозяйственных работ в детских колониях (на материалах из опыта детской колонии им. В. Короленко)», Харків, 1928 р.). Досвід роботи педагога висвітлено також на сторінках журналу «Народный учитель» (1928 р.) у статті С. Сумного «Имени большого человеколюбца».

Розпочата справа перевиховання молоді в дитячій сільськогосподарській колонії ім. В. Короленка була продовжена в дитячій установі, очолюваній відомим педагогом Антоном Семеновичем Макаренком, – колонії ім. М. Горького. Досвід колонії набув популярності та став об'єктом досліджень ще за часів її існування. Здобутки дитячого закладу обговорювалися на конференціях, нарадах, висвітлювалися в публікаціях дослідників того часу: Г. Ващенко, Маро (М. Левітіної), Н. Остроменецької [1; 2; 5; 6]. Про високі показники роботи колонії свідчить той факт, що упродовж 1923 – 1926 рр. вона визнавалася дослідно-показовою установою Наркомосу України.

30 серпня 1920 року Полтавським губернським відділом народної освіти в селищі Триби під Полтавою була відкрита дитяча трудова колонія для неповнолітніх правопорушників. У вересні 1920 р. керівником закладу було призначено Антона Семеновича Макаренка. На той час дитяча установа була позбавлена можливості організувати повноцінну працю вихованців, мала низький рівень матеріального забезпечення, недостатню кількість спеціалістів. Це змусило завідувача вдатися до пошуку нових шляхів покращення життя колонії. Ситуація вирішилася в січні 1921 р., коли губернським виконавчим комітетом у володіння колонії була передана поміщицька економія баронів Трепке в селищі Ковалівка.

З цього часу А. Макаренко розпочинає активний пошук власної системи виховання. Він одним із перших розробив і обґрунтував провідні принципи, зміст, методи й організаційні форми виховної роботи із безпритульними дітьми та підлітками. У створенні педагогічної системи Антон Семенович та колектив його однодумців виходили з позицій, що «виховання хороших дітей і виховання правопорушників не може спрямовуватися окремими групами принципів. Принципи виховання, якщо вони відображають рівновагу законів, впливів і соціальних вимог, можуть бути лише частиною єдиного педагогічного кодексу» [4, с. 12]. Тому, незважаючи на формальну мету виховної роботи, яка була поставлена перед колонією, – виправити соціально й морально занедбаних дітей-правопорушників, педагогічний колектив намагався будувати свою роботу за загальними законами виховання звичайних дітей.

Отже, спільним, що поєднувало діяльність В. Короленка, Ф. Іванова, А. Макаренка у справі виховання безпритульних дітей була відданість педагогів, їх ідейність, усвідомлення особистості дитини як найвищої цінності, прагнення покращити її життя у майбутньому, зробити повноправним учасником соціуму.

Ефективність роботи колонії Ф. Іванова пояснювалася вихованням дітей-безпритульників на загальнолюдських цінностях і християнській моралі, розробкою унікальної системи самоврядування й морального виховання; колонії А. Макаренка – обґрунтуванням новаторської системи роботи з безпритульними дітьми та методики виховання в колективі, розкриттям нових відносин між особистістю, колективом й суспільством і реалізацією їх на практиці. Колоніями було врятовано близько 2 тисяч вихованців, серед яких не зафіксовано жодного випадку рецидиву. Показником роботи дитячих закладів було упродовження дослідницької діяльності, яка стала можливою завдяки залученню кваліфікованих працівників до організації сільськогосподарського

трудового процесу (в колонії ім. В. Короленка – І. Коберського, у колонії ім. М. Горького – М. Фере). Про високу результативність виховної роботи дитячих закладів свідчить і той факт, що установи відмовилися від посад вихователів – колонія ім. В. Короленка у 1928 р., заклад А. Макаренка – у 1930 р.

Отже, висвітлений досвід виховання безпритульних дітей на Полтавщині 20 – 30-х рр. ХХ ст. потребує сьогодні не лише згадування, але й творчої екстраполяції і популяризації з урахуванням умов ХХІ століття.

Список використаної літератури

1. *Ващенко Г.* Конференція робітників установ соціального виховання закритого типу в м. Полтава / Г. Ващенко // Шлях освіти. – 1926. – №2. – С. 14 – 29.
2. *Ващенко Г.* Умови родинного життя і дитячі правопорушення / Г. Ващенко // Наше слово. – 1928. – №1. – С. 23 – 26.
3. *Крамущенко Л. В.* Послідовник В. Г. Короленка в соціальному захисті дітей / Л. В. Крамущенко // Рідний край. – 2000. – №2. – С. 86 – 89.
4. *Макаренко А. С.* Педагогические сочинения 1922 – 1936 гг. // Пед. соч.: В 8 т. / Сост. Л. Ю. Гордин, А. А. Фролов. – М. : Педагогика, 1983. – Т.1. – 336 с.
5. *Маро.* К вопросу о трудовой организации беспризорных / Маро // Путь просвещения. – 1924. – №4 – 5. – С. 212 – 219.
6. *Остроменецкая Н.* Навстречу жизни. Колония им. М. Горького / Н. Остроменецкая // Народный учитель. – 1928. – №1. – С. 42 – 47.
7. *Сумный С.* Имени большого человеколюбца / С. Сумный // Народный учитель. – 1928. – №10. – С. 38 – 49.

Леся ПЕТРЕНКО

КОНЦЕПЦІЯ ДУХОВНО-МОРАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ У СПАДЩИНІ ГРИГОРІЯ ВАЩЕНКА

Необхідною передумовою національно-державного відродження України є успішне проведення реформування вітчизняної системи освіти і виховання з орієнтацією на європейське майбутнє країни. Першочергової актуальності набирає необхідність духовно-морального вдосконалення особистості.

Важливо наголосити, що епоха, в яку жив і творив Г. Ващенко, характеризувалася досягненнями Української революції 1917-1921 рр., встановленням комуністичного режиму в СРСР, загостренням міжнародних відносин, які привели до Другої світової війни, що супроводжувалося зубожінням народу, розрухою, знищенням історичних і культурних пам'яток, укріпленням комуністичної ідеології в країнах Європи.

Завдяки аналізу історико-педагогічної літератури з'ясовано, що передбачаючи неминуче падіння комуністичного режиму в Україні, вірячи в постання незалежної держави, залишаючись палким патріотом своєї Батьківщини, відданим національній ідеї, використовуючи власний багатий педагогічний досвід, Г. Ващенко працює над реалізацією смисложиттєвої наукової ідеї – *творенням національної української системи освіти і виховання, ключовим стержнем якої є виховний ідеал, формотворчою основою виступає висока духовність і моральні чесноти українського народу.*

Важливо наголосити, що він уперше у вітчизняному науковому просторі вибудував повновартісну, духовно спрямовану педагогічну концепцію виховання, яка направлена на національне самоствердження, плекання гордої, сильної, мужньої нації.

Аналіз наукових праць Г. Ващенка дає підстави для висновку, що ціннісно-смисловим орієнтиром *концепції духовно-морального виховання особистості виступає:*

- 1) спрямування особистості до виховного ідеалу, який є стержнем національної системи виховання;
- 2) організація виховного ідеалу на загальнолюдських та національних цінності;